

ДЕКІЛЬКА ЗАУВАЖЕНЬ ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОПИСУ

Мігай Кочіш

Дана стаття присвячена спостереженням про особливості вживання в українських рукописах XVI ст. деяких літер, а, власне – є, й та й̆. Усі ці букви, якимсь чином, пов'язані із засобом означення звука *j*. Літера й̆, правда, передає, у першу чергу, нескладовий *i*, але вимова цього звука так близько до *j*, що різницю між двома звуками можуть відчувати й сьогодні тільки досвідчені спеціалісти (Баймут та інші: 43). Таким чином, аналізуючи засоби означання звуків у текстах XVI ст., далі ми будемо говорити лише про передачу *j*.

Наші висновки будуть сформовані на базі прикладів, зібраних з 12 церковних пам'яток, які зберігаються в угорських бібліотеках. Їхній перелік – наступний:

Скотарське учительне євангеліє (Будапешт, Національна бібліотека ім. Сечені, шифр: Fol. Eccl. Slav. 9) – арк. 1–4, 75а–77а, 132а–135а; скорочення: СУЄ;

Сегедська мінея (Бібліотека Сегедського університету, шифр: Ms 1) – арк. 27а–30б, 91а–95а, 276б–282б, 187б; скорочення відповідно: СМ1а, СМ1б, СМ1в, СМ2;

Сегедські листки (Бібліотека Сегедського університету, без шифру) – арк. 1–3 (вся пам'ятка); скорочення: СЛ;

Лейтанська мінея (поза каталогом) – арк. 58а–66а, 70, 108б–112а; скорочення відповідно: ЛМ1, ЛМ2, ЛМ3;

Шарошпатакське євангеліє (м. Ніредьгаза, Бібліотека Греко-католицької Духовної академії св. Атанаса, шифр: Ms 20.012) – арк. 146а–148б, 192б–194а; скорочення: ШЄ;

Маріяповчанське євангеліє (м. Ніредьгаза, Бібліотека Греко-католицької Духовної академії св. Атанаса, шифр: Ms 20.006) – арк. А–В, Г–Е (за змістом: Єв. від Луки 11,34–12,21 та Єв. від Івана 6,48–7,36; пам'ятка – без пагінації); скорочення відповідно: МЄ1, МЄ2;

Надълейтанський апостол (м. Ніредьгаза, Бібліотека Греко-католицької Духовної академії св. Атанаса, шифр: Ms 20.007) – арк. А–Г,

Д–3 (за змістом: Діяння апостолів 8,40–10,33 та Послання до Тита; пам'ятка – без пагінації); скорочення відповідно: НА1, НА2;

Шарошпатакський апостол (м. Ніредьгаза, Бібліотека Греко-католицької Духовної академії св. Атанаса, шифр: Ms 20.005) – арк. 238а–242а; скорочення: ША;

Пиріченський кодекс (м. Ніредьгаза, Бібліотека Греко-католицької Духовної академії св. Атанаса, шифр: Ms 20.008) – арк. 85а–92а, 293а–296а; скорочення відповідно: ПКА, ПКБ;

Дюлайські євангельські уривки (м. Ніредьгаза, Бібліотека Греко-католицької Духовної академії св. Атанаса, шифр: Ms 20.017) – арк. 566–63а, 7, 76–77; скорочення відповідно: ДЄУ1, ДЄУ2, ДЄУ3;

Маріяповчанський кодекс (Бібліотека Дебреценського університету, шифр: Ms 106/15) – арк. 376–446, 1546–159а; скорочення відповідно: МКА, МКБ;

Дебреценський кодекс (Бібліотека Дебреценського університету, шифр: Ms 106/16) – арк. 10а–15а, 137а–141б; скорочення відповідно: ДКА, ДКБ.

Примітка: цифра після назви рукопису вказує на номер переписувача, а літера – на протограф. Отже, наприклад, скорочення СМ1б розкривається так: другий протограф першого переписувача Сегедської мінеї.

На самому початку необхідно констатувати дві речі. Уперше, терміни *орфографія* та *правопис* вживаються нами як синоніми (пор. Бусел 2004: 681, 917), а, удруге, графіка є їхньою складовою частиною (УП: 3).

Правопис досліджених пам'яток свідчить про сильний вплив тирновської реформи кінця XIV ст., таким чином, наші спостереження дають матеріали для вивчення другого етапу розвитку української орфографії (пор. Німчук 2002: 4–6).

Вживання літери є

Ця буква, тобто є широке, була відома в старосербській письмовій традиції (Мошин 1972: 256), але, вона також вживалася й у давньоруських пам'ятках XII–XIII ст. Таким чином, правила її написання, констатовані в наших кодексах, були зафіксовані або з кінця XIV ст. (і пояснюються другим південнослов'янським впливом), або вони, за

Л.П. Жуковською, були оформлені ще раніше, шляхом внутрішнього розвитку (Гнатенко 1995: 48–49).

В пам'ятках Угорщини літера є відсутня в тексті НА. В деяких кодексах вона пишеться в позиції на початку а) лише одного слова, б) лише декільких слів.

а) ПКБ: *єсть* 295б, 296а – всього 2 рази; ДСУ1: *ѣ* 3 од. 56б, 57а, 57б тощо – всього 10 разів; ДСУ3: *ѣ* 3 од. 76б, 77б та *ѣ* 3 од. 77а – всього 3 рази; ДКа: *ѣ* 3 од. 11а(2х), 11б, 12а(3х) тощо – всього 10 разів; ДКБ: *ѣ* 3 од. 139б – всього 1 раз.

б) ШЄ: *єго* 146б, 147б, 193а, 193б, 194а і *ѣ* 193б, 194а, *єсмь* 1 од. (!) 147а і *єсмь* 147а, *ємоу* 147а, 193а(4х), 193б(2х), 194а, *єдинѣ* 193а – всього 18 разів; МЄ1: *ѣ* Аа(3х), Бб(3х), Вб і *єсть* Аа, *єѣ* Аа, Ва і *єгда* Аа(3х), *єи* 'справді' Ба, *єже* Бб(2х), *єлика* Бб, *єго* Вб(2х) – всього 19 разів. У другого переписувача Маріяповчанського євангелія, крім звичайного написання *є* в початковій позиції, один раз цю літеру знаходимо в середині слова: *ѣ*мь Га, Дб(2х), Еа(3х), *ѣ* 3 од. Га(4х), Гб(2х), Га, Гб(2х), Да(3х), Дб, Еа, *єго* Гб, *єѣ* Гб, Еа(2х), *єгоже* Дб – всього 25 разів, але *ємаєши* Да.

У більшості аналізованих текстів *є* широко вживається і на початку, і в середині слова (після голосних букв). В початковій позиції її написання – більш поширене:

СУЄ: *єдно* 2б, *єѣлиста* 2б, *єратіє* кл.ф. 3б, *єѣрлимѣ* 76а, *ємоу* 76б та інші; СМ1а: *єже* 27а, *єзыкоу* 27б, *ємоє* род.од. ж.р. 28а, *єачетіє* 29б, *єсмь* 30б та інші; СМ1б: *єство* 91а, *єднѣ* 93а, *єть* 93а, *єіає* 93б, *єрѣславное* 94б та інші; СМ1в: *єтеніє* 277б, *єъзываетѣ* 279а, *єдина* 279а та інші; СМ2: *єлиці* 187б, *єси* 187б, *єо* *євгодареніємь* (так!) 187б; СЛ: *єгоже* 2а, *єсмь* 3а, *євоємь* 3б та інші; ЛМ1: *єгда* 58а, *єсть* 59а, *єтїє* 59б та інші; ЛМ2: *євѣдленіє* 70б; ЛМ3: *ѣ* 3 од. 108б, *євѣрзаніє* 110а, *єгѣ* 111а та інші; ША: *єсылає* 238а, *єѣває* 238б, *єсланіє* 238б та інші; ПКа: *єрѣє* 86б, *ємше* 87б, *єсть* 92а та інші; МКа: *євіє* 38а, *єстє* 38б, *єго* присв. займ. 39а та інші; МКб: *єрєи* 156а, *єрѣстє* 157а, *єюже* 158б та інші.

У другого переписувача Дюлайських євангельських уривків літера *є* пишеться не тільки на початку слова або складу, але й після приголосних букв: *єж* 7а, *єст* 7а, *єрѣєрєє* 7б та інші; *єне* *єдасть* 7а, *єрєєдєтѣ* 7б, *єже* 7б, *єлєстїю* 7б.

Як бачимо, в XVI ст. літера є мала ту ж функцію, що сьогоденна буква є. (З цього погляду, винятком є тільки ДСУ2.) Однак у її вживанні спостерігаються і значні розбіжності: у декількох пам'ятках є пишеться лише на початку слова, а в НА вона зовсім не читається.

Вживання літери й

За написанням букви й та надрядкового знака над нею, наші пам'ятки можна розділити на сім груп:

1) Літера й означає тільки звук *j*, а надрядковий знак $\sim$ над іншими буквами не пишеться.

СУЄ: ей дав.од. ж.р. 76а(2х), моуї наз.од. ч.р. 76б – всього 3 рази; ПКБ: сей 293б, истинный 293б, грядый 294а, той 294а, деслтый 296а та подібні форми наз.од. ч.р. прикметників, діеприкметників, займенників та порядкових числівників – всього 18 разів, і, ще прїїде 293б(2х) та прїїдѣта 296а, ѿ фарисей 294б, въ оутрѣй 295а, 295б – всього 6 разів; ДСУ2: тѣй місц.од. ж.р. 7а, прїйти 7а і прїидетъ 7б, сѣй наз.од. ч.р. 7а, прїидетъ 7б і прїидѣтъ 7б, свой зн.од. ч.р. 7б – всього 7 разів; МКА: вѣдый наз.од. ч.р. 37б, прїиде 38а, вѣїтї зн.од. ч.р. 38б, цѣкый зн.од. ч.р. 39а, смїтї наз.од. ч.р. 39а, 39б – всього 6 разів; ДКА: сѣй зн.од. ч.р. 10а, любай наз.од. ч.р. 10б, воуїствѣ 10б, коей дав.од. ж.р. 12а, повинїтесл 2 мн. наказ. 12б, прїїметъ 12б, тѣчайше 12б, ѿ сѣгрѣшенїй 13б, помлоуї 2 од. наказ. 14б та інші – всього 23 рази; ДКБ: исплѣнивый 137б, мой 139а, нѣный 139а, зовемый 140б, въ зї 'сьомий' 141а, вѣїтї 141а та подібні форми наз.од. і зн.од. ч.р. прикметників, діеприкметників, займенників та порядкових числівників – всього 10 разів, і, ще оутвѣрѣїтї наз.од. с.р.(!) 137б, исплѣтї 2 од. наказ. 138б, превывай 2 од. наказ. 138б, кланайсл 2 од. наказ. 138б, дїїтї род.мн. 138б, 140б, 141а(2х), възыйдѣ 139а, на неїже 140а, той дав.од. ж.р. 140а, рай 140а(2х), райское 140б, изыйде 141а, прїиде 141а, 141б – всього 17 разів.

2) Літера й означає тільки звук *j*, а надрядковий знак $\sim$ пишеться також над іншими буквами.

ШЄ: юудейска 146б, але вѣдѣнїї 147б.

3) Літера й означає не тільки звук *j*, а надрядковий знак $\sim$ над іншими буквами не пишеться.

НА1: прїйти Аа, первый Аб, поиди Аб, сѣй Ба, в ней Ва, италїїскїѡ Вб, во оутрѣй Га та інші – всього 37 разів, идоуїтї наз.мн. ч.р. Аб, жи-

воүщей наз.мн. ч.р. Ва – всього 2 рази, ѿйде Га – всього 1 раз; НА2: ѿ...оүченій Дб, блгоговѣйньство Дб, найпаче Еа, единой дав.од. ж.р. Еа, имый наз.од. ч.р. Еа, шбличай 2 од. наказ. Еб, цѣлѣи 2 од. наказ. Зб та інші – всього 26 разів, соүщей наз.мн. ч.р. Еа, вѣровавшей наз.мн. ч.р. За – всього 2 рази.

4) Літера й означає не тільки звук *j*, а надрядковий знак $\checkmark$ пишеться також над іншими буквами.

МЄ1: имый наз.од. ч.р. Аа, нѣкый наз.од. ч.р. Аа, Аб, Ва, фарисей наз.од. Аа, вѣнѣшней зн.од. с.р.(!) Аа, фарисейска Бб, оүбойтѣ 2 мн. наказ. Бб, үлчєскый наз.од. ч.р. Ва, ѿвръгыйсѧ наз.од. ч.р. Ва, стый наз.од. ч.р. Ва, почивай 2 од. наказ. Вб, пій 2 од. наказ. Вб – всього 13 разів, ходошій наз.мн. ч.р. Аб – всього 1 раз, і (над іншими буквами) лажще Ба, съвиражї (так!) наз.од. ч.р. Вб; МЄ2: живоный наз.од. ч.р. Га, съходѣи наз.од. ч.р. Га, плѣдній зн.од. ч.р. Га та послѣній зн.од. ч.р. Еа, тый наз.од. ч.р. Гб, Дб, сый зн.од. ч.р. Гб та сей наз.од. ч.р. Да, Дб, мовсїи наз.од. ч.р. Дб – всього 10 разів, вѣжщей (так! – замість вѣжщїей) наз.мн. ч.р. Га, въ юүдей Га, твой наз.мн. ч.р. Гб, въ галїлей Гб, инїи наз.мн. ч.р. Да, юүдей наз.мн. Да, Еа, ѡ оүченїи Да, никоторый наз.мн. ч.р. Дб, фарисей наз.мн. Еа, архирей наз.мн. Еа та (мабуть) й зн.од. ч.р. Га, Еа, тай Гб – всього 14 разів, і (над іншими буквами) піж (так!) наз.од. ч.р. Гб, мож зн.од. ж.р. Гб, майз зн.од. Гб, свѣдитльствоуж 1 од. Гб, оүченїе наз.од. Да, швръзанїе зн.од. Дб, глѧауж Еа – всього 7 разів; ПКА: мой наз.од. ч.р. 85а, развоиникомъ 85а, прїиде 86а, к ней 86а, прїимете 86а, нейде 87а, любодѣица 87а, падый наз.од. ч.р. 88б, достойни 89б, пѣтїи род.мн. 89б та інші – всього 25 разів, прочїи наз.мн. ч.р. 89а – всього 1 раз, і (над іншими буквами) коею 86б(2х), твоею 91б(2х) – всього 4 рази.

5) Літера й означає, імовірно, не звук *j*, а надрядковий знак $\checkmark$ над іншими буквами не пишеться.

ША: сжщїиь дав.мн. 238б, бланїе наз.од. 239а, оүкоренїи місц.од. (помилково) 239а, оүченїю дав.од. 240а, извѣщати 241б, й спол. 241б – всього 6 разів.

6) Літера й означає, імовірно, не звук *j*, а надрядковий знак $\checkmark$ пишеться також над іншими буквами.

СМ1а (всі приклади – з арк. 27а): й спол., преймоүщаа, йзвѣстна та інші – всього 13 разів, і (над іншими буквами) аз' (2х) – всього 2 рази, ёмоү, виденїемь, пригласаѣши та інші – всього 5 разів, ёлисаветы – всього

1 раз, ѿтроує – всього 1 раз, іѡанна, ѡтроує, ѡвръктаю – всього 3 рази, оўзрѣ, оўслышасє – всього 2 рази, выпіющаа, пѣхшьствоующаго, помышляю та інші – всього 5 разів, іѡвлеші, іѡко – всього 2 рази; СМ1б: съдѣваєй наз.од. ч.р. 93а, ейже (так!) зн.од. ч.р. 95а – всього 2 рази, і (над іншими буквами) твоѡа 92б, ѡдѣваєисє 93б, своѡи 94а – всього 3 рази, просвѣщающєго 92а, поклоняющисє 92б, своєю 94а та інші – всього 10 разів, ѡпадаѣ 92а, поѣщї 92б, влѣоѡтровоє 93б та інші – всього 8 разів; СЛ: йны 1а, йногда 1б, твоѡи 1б, моѡа 2б, оўма 2б, ѡца 3а та інші.

7) Літера й не вживається. До цієї групи належать тексти СМ1в, СМ2, ЛМ, ДЄУ1, ДЄУ3, МКб.

Отже, букву й знаходимо в більшості наших пам'яток. Вона, як правило, означає звук *j*, але, за наведеними даними, може передавати також звукосполучення *j+i* (в НА, МЄ1 і ПКа – спорадично, а в МЄ2 – дуже часто). Наш аналіз підтверджує й те, що виявлення фонетичного значення й можливо тільки після ґрунтовного вивчення всіх випадків написання надрядкового знака ѣ. Є пам'ятки, в котрих знак ѣ вказує на початкову позицію будь-якої голосної літери, серед них також и (СМ1а, СМ1б, СЛ). Його функція в ША ще до кінця не зрозуміла.

Вживання літери ѣ

В давніх українських кодексах сполучення звуків *j+i* передавалося через букву и, над якою були написані різні надрядкові знаки (Німчук 2004: 9). Таким чином, нас будуть цікавити не тільки приклади написання самої літери ѣ, але й інші можливі засоби означання звукосполучення *j+i*, тобто ті графеми, які, в одному або деяких рукописах, вживалися в тій самій функції, як і загальновідома буква ѣ (над и спостерігається крапка або – частіше – *spiritus lenis*).

Ми не знайшли ні літери ѣ, ні жодного іншого засобу для передачі *j+i* в текстах СМ1а, СМ1б, СМ2, СЛ, ЛМ1, ЛМ2, ШЄ та ДЄУ.

В СУЄ буква ѣ читається дуже часто: кѣторїѣ наз.мн. ч.р. 1а, жѣноѣ род.од. ж.р. 2а, своѣ зн.мн. ж.р. 3б, ис самарїѣ 75б, ѣжє 2 од. наказ. (від дієслова ѣсти) 76б, таковыѣ зн.мн. с.р. 133б, вѣнныѣ зн.мн. ч.р. 135а, вѣцрѣтвїѣ 135а – для передачі *j+i* всього 48 разів. У формі таковыѣ наз.од.(!) ч.р. 134б вона передає звук *j*. Дана комбінація надрядкових знаків спостерігається також над іншими голосними буквами: ѡ 'я' 75б і іѡ 'я'

766(2x), 77a. Це явище проф. В. Німчук вважає дуже цікавим (Німчук 1997: 16).

В СМ1а та СМ1б літери $\hat{y}$ ми не знайшли, але ці надрядкові знаки читаються над іншими буквами: СМ1а: $\hat{a}$ 'але' 27a, 29a, 30б, $\hat{w}$ 27б (2x), $\hat{w}$ $\hat{y}$ л $\hat{y}$ е 30б, $\hat{w}$ $\hat{y}$ т $\hat{r}$ о $\hat{y}$ е 30б – всього 7 разів; СМ1б: $\hat{w}$ к $\hat{r}$ ь $\hat{m}$ л $\hat{t}$ е (так!) наз.од. ч.р. 93a – всього 2 рази. В СМ1в знаходимо і літеру $\hat{y}$: по поли $\hat{e}$ лей 279a, и свой $\hat{y}$ приложи $\hat{p}$ р $\hat{y}$ си 281б – всього 2 рази, але ще й $\hat{w}$ $\hat{p}$ р $\hat{f}$ слав $\hat{n}$ ое $\hat{y}$ юдо 276б.

В ЛМ букву $\hat{y}$ бачимо лише в тексті третього переписувача: в $\hat{y}$ синай 109a, 112a, т $\hat{v}$ ой $\hat{m}$ а 110a(2x), м $\hat{o}$ й $\hat{m}$ а 111a – всього 5 разів.

В обох частинах НА $\hat{y}$ вживається, насамперед, для передачі $j+i$, однак, у першого переписувача це зкукополучення може передаватися також літерою $\hat{y}$, а надрядкові знаки $\hat{y}$ трапляються і над буквою $\hat{y}$: НА1: в $\hat{y}$ вид $\hat{f}$ н $\hat{i}$ й Аб, анан $\hat{i}$ й дав. Аб, т $\hat{v}$ ой $\hat{m}$ ъ дав.мн. Ба, слыша $\hat{y}$ ей наз.мн. ч.р. Ба, в $\hat{y}$ ішп $\hat{i}$ й Ва, свой $\hat{m}$ ъ ор.од. ч.р. Вб, в $\hat{y}$ йна Га та інші – всього 23 рази, идо $\hat{y}$ щей наз.мн. ч.р. Аб, живо $\hat{y}$ щей наз.мн. ч.р. Ва – всього 2 рази, $\hat{y}$ зн.од. ж.р. Ва, Вб(2x), вопроша $\hat{y}$ (так!) 1 од. Гб – всього 4 рази; НА2: о $\hat{y}$ чен $\hat{i}$ й Дб, т $\hat{i}$ й наз.мн. ч.р. Дб, свой $\hat{m}$ ъ дав.мн. Еа, о $\hat{y}$ стро $\hat{i}$ ши Єа, лжив $\hat{y}$ й наз.мн. ч.р. Єб та інші – всього 25 разів.

В ША $\hat{y}$ означає, як правило, $j+i$, але вона пишеться також для передачі j та i (!): ША: о $\hat{y}$ чен $\hat{i}$ й місц.од. 239б, л $\hat{z}$ жив $\hat{i}$ й наз.мн. ч.р. 239б, з $\hat{l}$ йй наз.мн. ч.р. 239б, наказан $\hat{i}$ й місц.од. 241б, в $\hat{e}$ плон $\hat{i}$ й наз.мн. ч.р. 242a та інші – всього 9 разів, єдин $\hat{o}$ й дав.од. ж.р. 239a, по сво $\hat{e}$ й е $\hat{g}$ о м $\hat{l}$ т $\hat{i}$ й 241б, в $\hat{z}$ с $\hat{i}$ й наз.мн. ч.р. 242a.

В ПК дана літера вживається дуже рідко: $\hat{y}$ зн.од. ч.р. 85a, 88б, на л $\hat{v}$ рг $\hat{i}$ й 293a. У цьому рукописі спостерігаються також форми $\hat{y}$ зн.од. ж.р. 91a та $\hat{a}$ зн.дв. ч.р. 295б. Не часто вживає букву $\hat{y}$ і переписувач МК: $\hat{y}$ зн.од. ч.р. 39б, 41б, 156a(3x), в $\hat{z}$ тай 39б, по пр $\hat{i}$ л $\hat{t}$ т $\hat{i}$ й 41б, в $\hat{y}$ йй род.од. 156a, иль $\hat{i}$ 'Ілля' род. або дав. 156б – всього 9 разів.

В ДК букву $\hat{y}$ вживано, без сумніву, для означення $j+i$: w прелю $\hat{v}$ од $\hat{f}$ ган $\hat{i}$ й 12a, $\hat{p}$ р $\hat{z}$ в $\hat{i}$ йй наз.мн. ч.р. 13a, на $\hat{z}$ арат $\hat{i}$ й 13б, м $\hat{r}$ йй наз.мн. ч.р. 137a, т $\hat{o}$ йй род.од. ж.р. 140a, м $\hat{r}$ ййй род.од. 141a та інші – всього 21 раз. Але дана комбінація надрядкових знаків читається і над іншими літерами (особливо у другій частині кодексу над $\hat{a}$): по $\hat{i}$ а 'співати' наз.од. ч.р. 14б, $\hat{a}$ спол. 137a(3x), 138a(4x), 138б тощо, в $\hat{z}$ пока $\hat{a}$ н $\hat{i}$ й 138б, по $\hat{a}$ ки $\hat{w}$ н $\hat{z}$ 139б та інші, по $\hat{p}$ ов $\hat{i}$ ю 140б – всього 23 рази.

МЄ посідає особливе місце серед наших пам'яток.

У тексті першого переписувача відомі вже нам надрядкові знаки написані над будь-яким початковим голосним складу: МЄ1 (всі приклади походять з арк. Аа): вѣжмнїѣ наз.мн. ч.р., але й фарисей наз.од., оуѣво (2х), оуѣ него тощо. Другий переписувач через літеру ѣ означає не тільки звук *j*, але й *j+i*, див. вище МЄ2: вѣжщїѣ (так! – замість вѣжщїѣ) наз.мн. ч.р. Га, въ юудей Га, твоей наз.мн. ч.р. Гб та інші приклади – всього 14 разів.

Ми можемо констатувати, що вживання літери ѣ в рукописах XVI ст. досить обмежене. Ця буква відсутня з тексту СМ1а, СМ1б, СМ2, СЛ, ЛМ1, ЛМ2, ШЄ, МЄ2 та ДЄУ. ѣ означає, як правило, звукосполучення *j+i* в СУЄ, СМ1в, ЛМ3, НА, ША, ПК, МК та ДК, хоч у частотності її вживання в аналізованих нами пам'ятках примітні значні розбіжності. В МЄ1 ця літера зафіксована, але вона означає не *j+i*, а тільки *i*, що знаходиться на початку складу. Врешті, звукосполучення *j+i* в МЄ2 позначається буквою ѣ, як і звук *j*. (Подібно явище, тобто написання ѣ для передачі *j+i*, спостерігається, але рідко, і в НА1.)

Аналіз засобів уживання літер є, ѣ та ѣ показав нам, що в українських церковних джерелах XVI ст. функція цих графем була вже дуже близька до ролі сьогоденних є, ѣ та ї. Але у з'ясуванні звукового значення ѣ та ѣ дослідникові треба бути особливо обережним, бо є тексти, в котрих літера ѣ означає не тільки звук *j*, але й звукосполучення *j+i*; а інколи букви і ѣ, і ѣ передають звук *i*, котрий стоїть на початку складу.

ЛІТЕРАТУРА

- Баймут та інші – Баймут, Т.В. – Бойчук, М.К. – Волинський, М.К. – Жовтобрюх, М.А. – Малина, Т.П. – Самійленко, С.П. (ред.) 1957, *Порівняльна граматика української і російської мов*. Київ.
- Бусел, В.Т. (голов. ред.) 2004, *Великий тлумачний словник сучасної української мови*. Київ.
- Гнатенко, Л.А. 1995, Відбиття так званого другого південнослов'янського графіко-орфографічного впливу в правописі антропонімів Синодика кінця XVI ст. *Мовознавство* 6. Київ, 47–53.

- Мошин, Вл. 1972, „Револуције” у историји старог српског правописа. *Стара књижевност*. Приредио Ђорђе Трифуновић. Београд, 250–262.
- Німчук, В. 1997, Предмова. *Скотарське учительне свангеліє – український гоміліар 1588 року*. Текст рукопису підготував і видав: Мігай Кочіш. [Bibliotheca Slavica Savariensis IV. Redigit: Károly Gadányi.] Сомбатгей, 5–17.
- Німчук, В.В. 2002, *Проблеми українського правопису ХХ – початку ХХІ ст.ст.* Київ.
- Німчук, В. 2004, Переднє слово. *Історія українського правопису ХVІ–ХХ століття*. *Хрестоматія*. Київ, 5–26.
- УП – *Український правопис*. Київ, 1993, 4-те видання, виправлене й доповнене.